

19. Там само. – Ф. 977, оп. Совет, д. 10362, л. 34.
20. Там само. – Ф. 977, оп. ИФФ, д. 1817, л. 32.
21. Там само. – Ф. 977, оп. ИФФ, д. 1817, л. 33 об.
22. Там само. – Ф. 977, оп. ИФФ, д. 1795, л. 19-19 об.
23. Там само. – Ф. 977, оп. ИФФ, д. 1817, л. 49-49 об.
24. Там само. – Ф. 977, оп. Совет, д. 10362, л. 36-36 об.
25. Там само. – Ф. 977, оп. Совет, д. 10362, л. 4-35.
26. Там само. – Ф. 977, оп. ИФФ, д. 1795, л. 22.
27. Там само. – Ф. 977, оп. ИФФ, д. 1817, л. 50-50 об.
28. Там само. – Ф. 977, оп. ИФФ, д. 1795, л. 23.
29. Там само. – Ф. 977, оп. ИФФ, д. 1795, л. 24.
30. Там само. – Ф. 977, оп. Совет, д. 10362, л. 38.
31. Там само. – Ф. 977, оп. Совет, д. 10362, л. 39.
32. Там само. – Ф. 977, оп. Совет, д. 10362, л. 40.
33. Там само. – Ф. 977, оп. Совет, д. 10362, л. 42.
34. Там само. – Ф. 977, оп. Совет, д. 10362, л. 43.
35. Там само. – Ф. 977, оп. Совет, д. 10362, л. 44.
36. Там само. – Ф. 977, оп. Совет, д. 10362, л. 47, 50-51.

Надійшла до редколегії 18.11.2010

УДК 94(47+57) «1860/1917»

Л. М. Лучка

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Д. І. ЯВОРНИЦЬКИЙ І БІБЛІОТЕЧНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ ТА РОСІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Досліджено співпрацю Д. І. Яворницького з бібліотеками України та Росії, висвітлено місце та роль бібліотечних осередків у житті та діяльності історика, створено образ українського вченого через його тісні стосунки з бібліотечними працівниками та діячами, які підтримували культурні починання Російської імперії.

Ключові слова: Д. І. Яворницький, бібліотечний простір, листування, культурно-освітні діячі.

Исследовано сотрудничество Д. И. Яворницкого с библиотеками Украины и России, показаны место и роль библиотечных центров в жизни и деятельности историка, создан образ украинского ученого через его тесные отношения с библиотечными работниками и деятелями, которые поддерживали начинания в области культуры в Российской империи.

Ключевые слова: Д. И. Яворницкий, библиотечное пространство, переписка, деятели культуры и образования.

D. I. Yavornitskiy's collaboration with Russian and Ukrainian libraries is studied. The place and role of library centers in the life and activity of the historian is shown. The image of the scientist is created through his close cooperation with librarians, science and cultural workers of the Russian Empire.

Key words: D. I. Yavornitskiy, library space, correspondence, science and cultural workers.

Бібліотечний простір, у якому працював Д. І. Яворницький, охоплював широкі географічні межі України та Росії другої половини XIX – початку XX ст. У житті та діяльності українського вченого книга посідала першорядне місце. Працюючи над науковими дослідженнями з історії України, Дмитро Іванович постійно знайомився з книжковою та періодичною продукцією, яка друкувалася на території Російської імперії. Щоб досягти наукових звань, треба було багато читати, бути обізнаною людиною у різних галузях знань. Український дослідник розумів значення книжки як джерела знань в історичному контексті та бібліотек як місця збирання і збереження видавничої продукції вітчизняного та іноземного походження. Особисті стосунки Д. І. Яворницького з бібліотечними працівниками та культурно-освітніми діячами свідчать про його високий інтелектуальний рівень, розуміння бібліотечних проблем, сприяння у комплектуванні бібліотечних фондів, піклування про розвиток українських і російських бібліотек та вирішення бібліотечних справ.

Краще уявити Д. І. Яворницького у бібліотечному просторі другої половини XIX – початку XX ст. допомагає листування академіка, що містить понад 6 тис. листів. Дослідження проведено на основі аналізу матеріалів «Епістолярної спадщини академіка Д. І. Яворницького», виданої у п'яти томах Дніпропетровським національним історичним музеєм імені Д. І. Яворницького (1997–2010). Це дозволило розширити образ українського вченого через його ставлення до бібліотек, оцінку якості фондів, працю в українських та російських книгозбірницях.

Праці Д. І. Яворницького ґрунтуються на значному масиві різноманітних джерел, до яких належали архівні матеріали, опубліковані документи, праці попередників. При написанні творів учений використовував інформацію, яку він отримував у бібліотеках і архівозбірницях та одержував від своїх знайомих та друзів. В епістолярії Д. І. Яворницького набули значного висвітлення питання науково-культурного життя. Саме листування дає можливість ширше уявити особистість Д. І. Яворницького, його зв'язки як вченого з бібліотечними осередками та спілкування з бібліотечними працівниками, які допомагали етнографу в користуванні книгами та журналами або отриманні інформації про нові надходження.

Протягом свого життя Д. І. Яворницький звертався до українських бібліотек, підтримував тісні зв'язки з Катеринославською, Олександрівською та Харківською міськими бібліотеками. Із листування з І. Я. Акінф'євим, головою правління бібліотечної ради Олександрівської бібліотеки, з В. В. Даниловим та Є. С. Вировим, бібліотекарями Катеринославської вченої архівної комісії, відомо про бібліотечні справи Катеринославського обласного музею імені О. М. Поля, розвиток фондів та їх змістовне поповнення [3, с. 150–152].

Д. І. Яворницький отримував роботи В. В. Данилова для бібліотеки музею. Приязні стосунки з Я. П. Новицьким, культурно-освітнім діячем Олександрівська, формувалися у другій половині XIX ст. Останній надсилав Дмитру Івановичу журнали («Киевская старина» за 1884 р.) та книжки, отримані в міській бібліотеці та з приватних колекцій у тимчасове користування (два тижні) [3, с. 389]. Разом з тим катеринославській бібліотеки у фондах мали твори Д. І. Яворницького для користування читачами губернії та інших міст України і Росії [7, с. 248].

З 1902 р. Д. І. Яворницький очолював Катеринославський обласний музей імені О. М. Поля. І з цього часу він опікувався розвитком музейної бібліотеки, яка щорічно зростала, поповнювала фонди унікальними виданнями XVI–XX ст., стародруками і стала відомим культурним осередком Півдня України початку XX ст. Український учений в археологічних та етнографічних пошуках і розвідках цікавився рукописними книгами та церковними архівами. Підтвердженням цьому була лекція Дмитра Івановича про минуле життя Запорожжя, п'ятий розділ якої мав назву «Рукописные книги и церковные архивы» (1918 р.) [3, с. 305].

Один із засновників Харківської громадської бібліотеки, член її правління М. Ф. Сумцов у листах до Д. І. Яворницького повідомляв цікаві факти з бібліотечного життя Харкова та звертався з проханням надіслати всі твори вченого у кількості трьох примірників до різних бібліотек, особливо до бібліотеки Етнографічного музею, завдання якого полягало у створенні достатньо повної наукової бібліотеки з етнографії, та користування широкими читацькими колами губернії [3, с. 529–533]. У свою чергу Д. І. Яворницький допомагав харківським колегам бібліографічними рекомендаціями з наукового пошуку літератури та змісту праць (1914 р.) [3, с. 537].

Увагу українського вченого привертала й бібліотека Харківського університету, читачем якої він був, користувався її фондами. Книжки брав не тільки для себе, а й для своїх друзів. Так, історик літератури і дослідник словесності М. Є. Халанський звернувся з проханням отримати в університетській бібліотеці книгу «Жизнеописание Плутарха» в тимчасове користування [3, с. 566]. Добре орієнтуючись у фондах навчальної бібліотеки, Д. І. Яворницький виконав прохання

історика-краєзнавця, священника В. М. Никифорова на предмет уточнення бібліографічних матеріалів (цитат) з історії Козарського (Хазарського) царства. У листах музейника В. І. Строменка до Д. І. Яворницького (1908 р.) останній цікавився життям українських бібліотек. Його респонденти доповідали про громадські бібліотеки, склад книжкових та періодичних фондів. Так, бібліотека Ізюма Харківської губернії мала українські журнали «Рада» і «Рідний край», а також багато українських книжок, необхідних читачам краю [5, с. 540].

Окреме місце в культурно-просвітницькій діяльності Д. І. Яворницького посідали полтавські громадські бібліотеки. Члени бібліотечних рад О. С. Волкенштейн, Н. Дубровська, К. Лісовський, М. А. Дмитрів висвітлювали напрямки діяльності бібліотек, зупинялись на питаннях придбання українських книжок для міських та сільських бібліотек, визначали роль цензури в бібліотечному просторі початку ХХ ст. [4, с. 156]. До Д. І. Яворницького зверталися і колекціонери книжкових зібрань, зокрема полтавський дяч В. І. Станіславський більше 20 років збирав українську бібліотеку, яка, на жаль, не мала творів українського дослідника, а «хотілося б мати». Він висловлює побажання придбати їх [3, с. 525].

Листи дружини М. М. Коцюбинського Віри Устимівни містять відомості про проблеми Чернігівської громадської бібліотеки. Як активний член бібліотечного правління, вона допомагала вирішувати назрілі питання. З цим осередком пов'язана діяльність С. Л. Сотника, який допоміг у 1900 р. поповнити фонди бібліотеки книгою Д. І. Яворницького «История запорожских козаков» у кількості 50 примірників вартістю два крб за кожний [6, с. 50]. Маючи зв'язки з бібліотечною комісією Чернігова на початку ХХ ст., Дмитро Іванович підтримував бібліотеки в підготовці та проведенні народних читань як активної форми поширення знань та підвищення загальнокультурного рівня населення, порушував клопотання про їх дозвіл [5, с. 59]. Не залишалася поза увагою Д. І. Яворницького діяльність і Роменської місцевої бібліотеки. Завідувач військової бібліотеки в Одесі В. Г. Кравченко мав спільний погляд з вченим на бібліотечний книгообмін між різними закладами з метою поповнення фондів зібрань [3, с. 285].

У другій половині ХІХ – початку ХХ ст. плідною була співпраця українського етнографа з російськими бібліотеками. У серпні 1885 р. Д. І. Яворницький переїхав до Санкт-Петербурга, де розпочався новий період його життя. Про активну наукову діяльність у санкт-петербурзький період свідчить творчий доробок ученого. Протягом 1885–1892 рр. він написав низку статей, видав декілька книг: «Остров Хортица на реке Днепр», «Запорожье в остатках старины и преданиях народа», «История запорожских козаков» (т. 1). Вагому роль у цей період відігравали російські бібліотеки. Вчений-етнограф звертався з проханнями пошуку книжок до співробітників бібліотеки Ака-

демії мистецтв (Е. Беренштам), Імператорської публічної бібліотеки (М. Ф. Бокачев, Л. К. Дитеріхс). У свою чергу, він прихильно ставився до їх прохань, що стосувалися рекомендацій та відгуків на наукові праці.

З листів В. В. Стасова, який з 1872 р. завідував художнім відділом Публічної бібліотеки в Санкт-Петербурзі, дізналися, що в 1880-ті рр. Д. І. Яворницький був постійним читачем газетних фондів [3, с. 525–526]. Бібліотека допомагала історику у складанні бібліографічних переліків архівних матеріалів з історії Запорозжя, які він публікував у журналі «Киевская старина» (1886 р.). З метою швидкого отримання книжок Д. І. Яворницькому допомагали працювати з фондами Бібліотеки Академії наук російський літературознавець О.М. Міллер, російський археолог М. І. Веселовський та працівник «русского отдела» бібліотеки П. А. Сирку, який видавав літературу вченому [3, с. 357].

У 1898 р. у Санкт-Петербурзі засновано «Малорусское общество издания книг для народа» (Благодійне товариство видання загальнокорисних і дешевих книг), з яким підтримував зв'язки Дмитро Іванович. Мета Товариства полягала у виданні книжок для народних читальень, які розповсюджували шляхом продажу або роздавання [3, с. 451]. Цікавими є листи Д. І. Яворницького до голови петербурзької української громади П. Я. Стебницького у 1906 р., які містять відомості про видання праць ученого в цьому товаристві [6, с. 244–245]. Рада Одеського відділу Російського військово-історичного товариства в Санкт-Петербурзі у 1910 р. прохала Д. І. Яворницького вислати до бібліотеки власні праці, присвячені дослідженню Запорозької Січі [5, с. 323]. З епістолярної спадщини Д. І. Яворницького та українського письменника М. П. Старицького (1898 р.) відомо, що історик добре знав фонди бібліотеки Московського університету, які містили унікальні мистецтвознавчі видання, зокрема рукописний альбом XVII століття [6, с. 243].

У 1888 р. Воронежська публічна бібліотека отримала від українського вченого один примірник книги «Запорожье в остатках старины и преданиях народа» (СПб., 1888) [5, с. 39]. Нашу увагу привернула співпраця директора Катеринодарської публічної бібліотеки імені О. С. Пушкіна Г. В. Доброскока (1904–1919) з Д. І. Яворницьким, що була пов'язана з книгообміном українськими історичними виданнями, потрібними молоді [4, с. 159–161]. У 1913 р. була відкрита безкоштовна бібліотека Кубанського військового етнографічного музею, обов'язки завідувача виконував І. Гладкий, який звернувся до Д. І. Яворницького з просвітницькою метою: допомогти бібліотеці придбати у фонди всі друковані праці етнографа, особливо «Историю запорожских козаков. Т. 1–3», монографії про Сірка та Сагайдачно-го [5, с. 111, 582].

Наприкінці XIX ст. до Д. І. Яворницького звернувся директор фірми «Русская и иностранная книжная торговля» в Тифлісі К. М. Бегічев, який спеціалізувався на комплектуванні історичних, іноземних та рідкісних видань. Він друкував каталоги своєї книгарні, які мали допомогти вченому у створенні власної бібліотеки. Крім того, відбувався двосторонній обмін виданнями між катеринославськими та тифліською бібліотеками [4, с. 33–35].

Перебуваючи в Середній Азії (1892–1895), відірваний від архівів та бібліотек, Д. І. Яворницький звертався до співробітників московських та Санкт-Петербурзьких архівів з проханням допомогти скопіювати писемні джерела, які йому були потрібні. Крім того, на його замовлення власники різних книгарень та видавництв надсилали дослідникові книжки стародавніх істориків. Все це дозволило Д. І. Яворницькому упорядкувати в Самарканді власну бібліотеку [1, с. 16-17].

Д. І. Яворницький опрацював не тільки державні бібліотечні зібрання, а й користувався приватними колекціями видатних діячів України та Росії. Так, у 1888 р. він звертався до власної бібліотеки історика, етнографа, письменника М. І. Костомарова, яку пізніше отримав Київський університет згідно з заповітом [5, с. 165]. Для підвищення науково-освітнього рівня, розширення кругозору, самовдосконалення Дмитро Іванович цікавився діяльністю та змістом приватних бібліотек і книгарень, зокрема полтавської бібліотеки С. Богоявленського, бібліотеки та колекції рукописів М. Г. Іванова, одеської книгарні та бібліотеки С. П. Распопова.

У приватному книгозібранні Санкт-Петербурзького аристократа П. Я. Дашкова український дослідник знайшов рідкісні твори з історії запорозьких козаків німецькою, французькою та англійською мовами (1886 р.) [6, с. 102]. Не залишалася поза увагою українського вченого доля значних приватних бібліотек Г. П. Алексеєва, Преосвященного Феодосія після смерті їх власників. Його турбувало їх місцезнаходження, кому передані або хто їх отримав, з метою користування джерелами знань майбутніми поколіннями [6, с. 115, 125].

Таким чином, епістолярна спадщина як історичне джерело допомогла виявити та проаналізувати широке коло бібліотечних осередків України та Росії, з якими співпрацював український учений Д. І. Яворницький. Історик звертався з проханнями щодо довідково-бібліографічної роботи до громадських, наукових, навчальних та приватних бібліотек і книгозібрань. Міцні стосунки Д. І. Яворницького з бібліотечними працівниками та діячами науки і культури визначали його роль та місце в культурно-освітньому просторі Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. Бібліотеки та їх книгозбирання кількісно зростали, отримуючи якісно змістовні фундаментальні праці Д. І. Яворницького.

Уміння вченого орієнтуватися в книжковому світі видавничої продукції імперії, його постійний інтерес до новинок з історії України, українського народу, національної культурної спадщини свідчать про високий культурно-освітній та інтелектуальний рівень українського дослідника.

Бібліографічні посилання

1. *Абросимова С. В.* Дмитро Яворницький / С. В. Абросимова. – Запоріжжя, 1997.
2. *Абросимова С. В.* Д. І. Яворницький: творча спадщина вченого в культурно-громадському контексті кінця XIX – початку XX століття / С. В. Абросимова // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті : [зб. наук. пр.] – Д., 2003. – Вип. 2. – С. 106–121.
3. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 1: Листи вчених до Д. І. Яворницького / ДІМ; упоряд.: С. В. Абросимова, А. І. Перкова, О. В. Піцик [та ін.]. – Д., 1997.
4. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 2: Листи діячів культури до Д. І. Яворницького / упоряд.: С. В. Абросимова, Н. С. Василенко, А. І. Перкова [та ін.]. – Д., 1999.
5. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 3: Листи музейних діячів до Д. І. Яворницького / упоряд.: С. В. Абросимова, Н. С. Василенко, А. І. Перкова [та ін.]. – Д., 2005.
6. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 4: Листи Д. І. Яворницького до діячів науки і культури / упоряд.: С. В. Абросимова, Н. С. Василенко, А. І. Перкова [та ін.]. – Д., 2005.
7. *Летопись Екатеринославской учёной архивной комиссии / под ред. А. С. Синявского.* – Екатеринослав, 1909. – Вып. 6.

Надійшла до редколегії 05.11.2010

УДК 94 (477) 07

А. І. Перкова

Меморіальний будинок-музей Д. І. Яворницького (відділ ДНІМ)

ДО ПИТАННЯ ВЗАЄМВІДНОСИН Д. І. ЯВОРНИЦЬКОГО І СЛУЖИТЕЛІВ ЦЕРКВИ (за епістолярною спадщиною вченого)

Про творчі зв'язки та співпрацю з духівництвом видатного українського вченого Д. І. Яворницького.

Ключові слова: Д. І. Яворницький, взаємовідносини, духівництво.

О творческих связях и сотрудничестве с духовенством выдающегося украинского ученого Д. И. Яворницкого.

Ключевые слова: Д. И. Яворницкий, взаимоотношения, духовенство.

© А. І. Перкова, 2010